

УДК 323

Рильська Вікторія Володимирівна

начальник управління соціального захисту населення
Каланчацької районної державної адміністрації Херсонської області,
слухач магістратури державної служби
Херсонського національного технічного університету

КОНСТИТУЦІЙНІ СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: МІФІЧНЕ ТА РЕАЛЬНЕ

Анотація. У статті аналізуються основні чинники, що визначають відповідальність української держави із забезпечення захисту основних прав і свобод людини і громадянина, надано уваги питанням створення засобів і процедур, вироблення відповідних механізмів у цьому напрямку. Так, у положеннях Конституції України визначається, що «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (стаття 3). Тут же закріплено широке коло особистих, культурних, економічних, політичних, соціальних та інших прав і свобод особи. Саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка забезпечує судовий захист, створює адміністративно-правові форми захисту прав і свобод особи в країні та на міжнародному рівні. Проте, незважаючи на те, що «...з прийняттям Конституції створено сприятливі умови для розбудови ефективної та адекватної інтересам усього українського народу правової системи», у процесі розробки системи юридичних механізмів захисту прав і свобод особи існує та продовжує виникати чимало проблем загального і практичного значення. Їх розв'язанню присвячено чисельні дослідження вітчизняних учених, пов'язані з різними аспектами проблеми – з дослідженням громадянського суспільства в Україні (А. Колодій, М. Михальченко, М. Мокляк та ін.); загальної теорії громадянського суспільства (П. Рабінович, М. Ходаківський та ін.).

Ключові слова: права і свободи людини, громадянське суспільство в Україні, адміністративно-правові форми захисту.

Рыльская В.В. Конституционные свободы человека и гражданина: миф и реальность

Аннотация. В статье анализируются основные факторы, определяющие ответственность украинского государства по обеспечению защиты основных прав и свобод человека и гражданина, уделено внимание вопросам создания средств и процедур, выработки соответствующих механизмов в этом направлении. Так, в положениях Конституции Украины определяется, что «Утверждение и обеспечение прав и свобод человека является главной обязанностью государства» (статья 3). Здесь же закреплено широкий круг личных, культурных, экономических, политических, социальных и других прав и свобод личности. Именно права и свободы человека и их гарантии определяют содержание и направленность деятельности государства, которая обеспечивает судебную защиту, создает административно-правовые формы защиты прав и свобод личности в стране и на международном уровне. Однако, несмотря на то, что «... с принятием Конституции созданы благоприятные условия для развития эффективной и адекватной интересам всего украинского народа правовой системы», в процессе разработки системы юридических механизмов защиты

прав и свобод личности существует и продолжает возникать немало проблем общего и практического значения. Их развязке посвящены многочисленные исследования отечественных ученых, связанные с различными аспектами проблемы – исследованию гражданского общества в Украине (А. Колодий, М. Михальченко, М. Мокляк и др.) Общей теории гражданского общества (П. Рабинович, М. Ходаковский и др.).

Ключевые слова: права и свободы человека, гражданское общество в Украине, административно-правовые формы защиты.

Rylska V.V. Constitutional freedoms of man and citizen: mythical and real

Annotation. Basic factors which determine the duty of the Ukrainian state from providing of define of basic rights and freedoms of man and citizen are analyzed in the article, attention the questions of creation of facilities and procedures, making of the proper mechanisms, is spared in this direction. In the part 3 of the Constitution of Ukraine is determined that "The promotion and protection of rights and freedoms is the duty of the State". The Constitution establishes a broad range of personal, cultural, economic, political, social and other rights and freedoms . That the rights and freedoms and their guarantees determine the essence and orientation of the state, which provides legal defense, creates administrative and legal forms of protection of rights and freedoms in the country and internationally. However, despite the fact that "... the adoption of the Constitution created favorable conditions for the development of effective legal system adequate to the interests of Ukrainian people, in the development of legal mechanisms to protect human rights and freedom exists and continues to occur a large number of problems of general practice and significance. To their solving are dedicated numerous studies of local scientists associated with different aspects of the problem. One can cite the authors work in such aspects as: the study of civil society in Ukraine (A. Kolody, M. Mihalchenko, M. Moklyak and others); the general theory of civil society (P.Rabinovych, M.Hodakivskyu and others).

Key words: rights and freedoms of man, civil society in Ukraine, administrative and legal forms of protection.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Права і свободи людини є однією з ключових наукових проблем, які всебічно вивчаються з філософсько-гуманістичного погляду, в аспекті принципів перебудови правової системи, у сфері державного управління, а також під час проведення економічної та культурної політики. Невичерпність прав і свобод людини є віддзеркаленням природи їх носія – людини, у зв'язку з чим їх слід аналізувати цілісно, комплексно, як категорію багатогранну та політфункціональну.

Універсальний характер прав і свобод людини визначає ту обставину, що вони є предметом дослідження всіх галузей суспільствознавства та низки правових наук, кожна з них визначає певну галузь життєдіяльності людини. З удосконаленням системи прав і свобод людини суспільство пов'язує вирішення низки внутрішніх, міжнародних і глобальних завдань.

Сучасний період розвитку суспільства характеризується якісно новим станом, який визначається як процес глобалізації – усесвітній процес, що об'єднує національні утворення в єдину світову систему. Глобалізація передбачає зближення національних правових систем, створення єдиних правових стандартів, насамперед у сфері захисту прав людини. В умовах глобального світу права, свободи, обов'язки людини і громадянина посідають основне за важливістю місце порівняно з іншими правовими явищами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ситуацію пріоритетності для сучасної демократичної держави свободи і приватності громадян окреслює вже назва праці впливового французького науковця й аналітика Марселя Гоше – «Демократія проти себе самої». Як зазначає Гоше, «справа не лише в тому, що прав людини недостатньо для визначення якоїсь політики, справа в тому, що, перетворюючись на активний первінь демократії, права людини стають одночасно джерелом труднощів для самих себе на шляху перетворення на політику» [2]. Справді, як захистити право на самовираження терориста-смертника й уберегти за цього права на приватність і захист свого життя інших громадян? Значною мірою ця і подібні проблеми стали темою спеціальної збірки, присвяченої темі громадянства в сучасній державі, до якої подали свої праці такі знані теоретики, як Ю. Габермас, Дж. Ф. Маклін [6] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас недостатньо вирішеними залишаються проблеми захисту прав, свобод, обов'язків людини і громадянина в умовах глобального світу, де вони посідають основне за важливістю місце порівняно з іншими правовими явищами.

Формування цілей статті. Тому метою нашої статті визначаємо аналіз проблеми захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах глобального світу, а також в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ранні концепції громадянського суспільства наголошували на економіці як його головній складовій, оскільки саме тут індивіди виявляли себе незалежними суб'єктами суспільної діяльності і, покладаючись на механізми ринкової саморегуляції, прагнули якомога меншого втручання держави в свої справи. Проте це не означало, що держава не відігравала жодної ролі в становленні громадянського суспільства. Її функції полягали в творенні та впровадженні в життя законів, які були втіленням загальної волі громадян, оберігали непорушність їхніх прав і свобод.

У цьому полягає одна з найважливіших цінностей громадянського суспільства, утілена як важлива конституційна свобода, – автономія і саморегуляція громадянами їх життя.

У XVIII столітті поряд з економікою надбанням суспільної свідомості стала інша автономна сфера суспільного життя – сфера громадянського неполітичного спілкування з власною громадською думкою. Усі справи, що вважалися об'єктом громадської зацікавленості, було визнано і сферою громадянської активності, до якої також не мала втручатися держава. Приватне життя остаточно відокремилося від громадського (публічного), а публічна сфера поділилася на дві – політичну і громадянську (сферу відкритості). З того часу існує переконання, що саме регульована економіка і громадська думка є тими двома шляхами, якими суспільство може дійти до деякої єдності поза межами політичних структур. Саме вони зробили громадянське суспільство суспільством і допомогли подолати деструктивні тенденції та ризик його можливого розвалу.

Другою цінністю громадянського суспільства, яку захищають конституції демократичних держав, можна таким чином назвати недоторканність приватності і право на активне виявлення та захист приватних інтересів у публічній сфері.

Окрім ствердження первинності й автономності громадянського суспільства щодо держави, значної уваги в цей період було надано обґрунтуванню його моралі, етики та цивілізаційної ролі (слова *цивільний* і *цивілізований* – одного кореня). Так, А. Фергюссон чітко протиставив громадянське (цивільне) суспільство суспільствам диким і варварським, а головну ознаку цивілізованості вбачав у повільному, але невпинному усуненні насильства із взаємин між людьми. Саме звідси бере початок тенденція етизації поняття «громадянське суспільство», особливо в англійській соціальній філософії, підкреслення ролі в ньому моральності, вихованості, повсякденної та політичної культури [14].

Третьою цінністю громадянського суспільства є, таким чином, толерантність щодо іншої позиції та утвердження вищості соціальної різноманітності (плюралізму). Її захищають конституційні свободи – свобода совісті та свобода виявлення власної думки.

Не настільки відверто з якоюсь конкретною свободою, затвердженою Конституцією, скільки з самим її духом пов'язаний принцип нероздільності моралі і права, який постає як ще одна цінність громадянського суспільства. Її обґрунтовували ще німецькі філософи І. Кант та Г. Гегель. Боготворячи державу як втілення всезагальності, як «дійсність Розуму» і «ходу Бога в світі», Гегель усе ж таки вважав ідеалом не будь-яку державу, а лише конституційну монархію. Він виступав за кодифікацію законів, публічність судочинства, створення суду присяжних, формулюючи тим самим важливі принципи правової держави, реалізація яких робила можливим функціонування громадянського суспільства. Його Гегель пов'язував з системою егоїстичних потреб індивідів і з публічною сферою суспільного життя, яка певним чином узгоджувала і регулювала їх задоволення [1]. Зміст правової держави, сформульований І. Кантом, підводить до розуміння права як сукупності ознак правового закріплення

свободи індивіда, як узгодження свободи поведінки вільних осіб на підставі спільних для всіх правил [4].

У вітчизняній літературі за останні півтора десятиліття також напрацьовано значний масив методологічних праць, які дозволяють належним чином витлумачити конституційні свободи людини як результат взаємної підтримки правової держави і громадянського суспільства.

Можна назвати праці у таких аспектах:

– дослідження громадянського суспільства в Україні (А. Колодій [5], М. Михальченко [7], М. Мокляк [8] та ін.);

– загальна теорія громадянського суспільства (П. Рабінович [11], М. Ходаківський [15] та ін.).

З огляду на це гармонізація відносин держави і громадянського суспільства в умовах реформування українського суспільства постає як вирішальна ознака його життєдіяльності. Загальновизнаною є потреба розвитку інституцій громадянського суспільства в Україні, яка насамперед пов'язана з тим, що в реальній дійсності наша держава досі залишається недієздатною щодо чіткого узгодження конфліктуючих інтересів різних груп населення. Справжнє ж призначення соціально-правової держави полягає в тому, щоб стати консолідуючим чинником для всіх членів суспільства. Реальна свобода людини та найважливіші її права забезпечуються лише через взаємодію суспільства й держави, наділення останньої функцією гаранта конституційних свобод і соціальної справедливості в різних сферах функціонування суспільства.

Важливим джерелом для оцінювання рівня дотримання конституційних свобод є його постійний моніторинг у реальному житті. Як представники міжнародних структур світового громадянського суспільства, недержавні громадські організації регулярно здійснюють огляд дотримання конституційних прав людини у світі [10].

У «Рейтингу прайвесі», опублікованому міжнародною організацією Privacy International, держави світу були ранжовані за ступенем їх втручання в приватне життя людини. За інформацією The Washington Profile, загалом оцінювалося 37 держав. Найвільніше можуть почуватися жителі Німеччини (3,9 балу), а також Канади (3,6 балу), які посіли перші місця в рейтингу. Росія опинилася на третьому місці з кінця (1,4 балу), випередивши лише Китай та Малайзію, у яких по 1,3 балу. З-поміж інших пострадянських держав були враховані Латвія та Естонія (по 2,6 балу), а також Литва (2,5 балу). У США – 2 бали. Українські результати показала Велика Британія (1,5 балу), яка разом із Росією, Китаєм і Малайзією потрапила до групи країн, де право людини на прайвесі практично не забезпечене. Для порівняння: в Ізраїлю – 2,2 балу, у Франції – 3 бали, у Польщі – 2,9 балу. Україну в цьому дослідженні не оцінювали. Варто зазначити, що країни, які отримали від одного до півтора балу, віднесено до групи держав, що здійснюють постійне спостереження за своїми громадянами. Набір від 1,6 балу до двох балів означає перехід до групи «періодичного спостереження». Набрані 2,1-2,5 балу дозволяють віднести країну до групи «системні помилки» в забезпеченні прайвесі. Оцінювання здійснювалося за кількома критеріями: за ступенем конституційного захисту прайвесі; за наявністю законодавства, що полегшує державі вторгнення в приватне життя громадян; за поширеністю систем відеонагляду; за поширеністю практики прослуховування та прочитування чужих повідомлень тощо.

Важливим показником дотримання конституційних свобод громадян є також ставлення до самої Конституції, яке в Україні є предметом особливої уваги у зв'язку з політичною реформою [12]. Навіть конституційні зміни, які мають вноситися щодо суспільного ладу, обов'язково мають проходити процедуру «народного вето» на всеукраїнському референдумі, однак це не означає, що може сприйматися

як безумовна потреба розробки нової Конституції України. Автор цитованої статті справедливо зауважує: не можна стверджувати, що народ готовий сприйняти будь-яку нову модель Конституції, яка розроблена на «верхніх поверхах влади».

Яскравим прикладом поваги до Конституції в сучасному суспільстві є конституція об'єднаної Європи. Усім відомо, як скрупульозно і якими найкращими силами багатьох держав протягом двох років розроблялася Європейська конституція 2004 року (її офіційна назва – «Договір, який встановлює Конституцію для Європи»). Відомо, як складно представники 25 держав долали суперечності створеної моделі конституції європейським конвентом. І хоча мета Конституції ЄС, порівняно з українською, була іншою, визначити та закріпити зміст і умови договору в конкретно-історичних умовах з першого разу виявилось неможливим. Незважаючи на те, що Європейський Союз уже фактично створено, громадяни таких країн, як Франція і Нідерланди, голосували неоднозначно.

Таким чином, конституційні свободи громадян – це не подарунок з небес, а результат тривалого процесу суспільного усвідомлення і пошук повсякденного застосування на практиці відповідних принципів і цінностей.

У статті 3 Конституції України визначається, що «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Конституція закріплює широке коло особистих, культурних, економічних, політичних, соціальних та інших прав і свобод особи. Саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка забезпечує судовий захист, створює адміністративно-правові форми захисту прав і свобод особи в країні та на міжнародному рівні.

Проте, незважаючи на те, що «...з прийняттям Конституції створено сприятливі умови для розбудови ефективної та адекватної інтересам усього українського народу правової системи» [13], у процесі розробки

системи юридичних механізмів захисту прав і свобод особи існує та продовжує виникати чимало проблем загального і практичного значення. Їх розв'язанню присвячено численні дослідження вітчизняних учених, пов'язані з різними аспектами проблеми.

Слід зазначити, що в сучасній Україні ще не створено умов для цивілізованого вирішення справ на рівні Європейського суду з прав людини, ще не створено у вітчизняному суспільстві культури звернення до Суду. Це, зокрема, відбилося в надмірній кількості поданих заяв до Суду, що свідчить про певні недоробки в цьому питанні на інформаційному рівні. Тому актуальним є розширення заходів щодо впровадження інформаційної програми про діяльність Європейського суду з прав людини серед населення.

На сьогодні надзвичайної актуальності набули такі питання:

– формулювання концепції прав людини, оскільки більша частина провідних дослідників – вітчизняних, російських і західних – не дають власного визначення цьому терміну, а утримуються від цього;

– аналіз структури поняття прав людини. Різні дослідники приводять різний елементний склад цього поняття. Така ситуація є зрозумілою, оскільки в різних країнах світу існують дещо різні правові системи, а разом із тим і різні погляди на структурний склад поняття «права людини»;

– дослідження проблеми захисту прав людини в Україні. У цьому зв'язку Н. Онищенко відзначає: «Існуючий стан захисту прав людини і громадянина не тільки не сприяє піднесенню авторитету Конституції серед населення, а підриває їхню довіру до держави і призводить до зростання правового нігілізму» [9].

Загалом для подальшої демократизації, гуманізації та розвитку інституту прав людини на європейському просторі, зокрема в країнах романо-германської правової системи, до якої належить і Україна, доцільно було б здійснювати кроки в напрямках:

а) творення демократичної держави (цей процес є досить інтенсивним останнім часом) повинно йти нерозривно з процесами оновлення і вдосконалення прав і свобод людини в цих державах, а не врозріз з ними;

б) забезпечення практичного дотримання прав людини, що є особливо актуальною проблемою для держав, які утворилися на теренах колишнього соцтабору;

в) здійснення кроків з подолання корупції та злочинності, з якою стикаються молоді держави;

г) здійснення державами програм з розвитку правосвідомості молоді, поглиблення знання про основні права і свободи людини, ознайомлення з основними міжнародними деклараціями та конвенціями з прав людини [3].

Такий механізм взаємодії є напрацьованим Радою Європи та Євросоюзом у відносинах національних правових систем, що входять до їхнього складу.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, сучасні умови розвитку України, її прагнення приєднатися до європейського товариства цивілізованих країн, здійснення таких кроків, як ратифікація Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини і відповідних зобов'язань держави є тими основними чинниками, що визначають відповідальність Української держави із забезпечення захисту основних прав і свобод людини і громадянина, створення засобів і процедур, вироблення відповідних механізмів у цьому напрямку.

Перспективи подальших розвідок. Подальші розвідки порушеної нами в статті проблеми вбачаються в розвитку питання захисту конституційних прав громадян в історичному аспекті.

Список використаних джерел

1. Гегель Г.В.Ф. Філософія права / Гегель Г.В.Ф. – М.: Мысль, 1990. – Парагр. 258.
2. Гоше М. Демократія проти себе самої / Гоше М. – К.: Український центр духовної культури, 2006. – С.307.
3. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / [В.Ф. Сіренко, В.І. Тимошенко та ін.]. – К.: Логос, 1997.

4. Кант І. Сочинення на немецком и русском языках / Кант І. – М., 1994. – Т.І. – С.285.
5. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / Колодій А. – Львів: Червона калина, 2002.
6. Маклін Дж. Ф. Громадянське суспільство: свобода у новому тисячолітті / Маклін Дж. Ф. // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-європейський досвід. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка. – 1999.
7. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / [Михальченко М.І., Журавський В.С., Танчер В.В.]. – К.: Логос, 1997.
8. Мокляк М.М. Громадянське суспільство в Україні: соціальні тенденції та чинники становлення / Мокляк М.М. // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – №11/12. – С.224-236.
9. Оніщенко Н. Правова система: проблеми теорії: монографія / Оніщенко Н. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 293.
10. Право на приватне життя // Дзеркало тижня. – № 43 (622), 11-17 листопада 2006 року.
11. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / Рабінович П.М. – К.: Аттика, 2001.
12. Селіванов А. Стабільність як умова нових ідей / Селіванов А. // «Дзеркало тижня». – № 9 (588), 11-17 березня 2006 року
13. Стретович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування // Право України. – 1998. – № 2. – С. 3-6.
14. Fergusson A. An Essey on the History of Civil Society. – Cambridge University Press, 1995.
15. Ходаківський М. Громадянське суспільство і національна держава / Ходаківський М. // Віче. – 1998. - №9. – С.34-46.